

EGO SCOOP

THEMANUMMER

Observeren & Reflecteren

De *ervaringsreconstructie*,
van *onmogelijkheid* naar *kans*

Documenteren: de kunst van het reflecteren

ANNEMIEKE HUISINGH & EVA KLEE

Soeval Gezocht is een stichting die onderzoekt en zichtbaar maakt wat jonge kinderen in hun mars hebben. **Soeval Gezocht** ziet jonge kinderen als kunstenaars en wetenschappers in de dop. Kinderen zijn vanaf hun geboorte cultuurbouwers en mogen dus net als volwassenen zichtbaar zijn in onze culturele instellingen.

Soeval Gezocht zet met diverse samenwerkingspartners projecten op, zet onderzoek uit en bouwt aan een netwerk voor uitwisseling van kennis en inzichten zowel nationaal als internationaal. De samenhang tussen deze drie is van essentieel belang.

Het pedagogisch fundament is geïnspireerd door de Reggio Emilia-benadering, welke net als het ErvaringsGericht Onderwijs zijn wortels heeft in het sociaal constructivisme.

Waarom documenteren?

Om te kunnen onderzoeken en zichtbaar te maken welke strategieën kinderen gebruiken in hun leerproces, hebben we manieren nodig om deze vast te leggen, erover na te denken en te discussiëren.

Wij hebben het in dit artikel over een specifieke invulling van het begrip documenteren. Het gaat om documenteren als een gereedschap, als een mogelijkheid tot reflectie (Making learning visible, Carla Rinaldi, pag. 78). Maar waarom is reflectie belangrijk? Wat verstaan we onder reflectie? Waarover reflecteren wij en met welk doel? En hoe stellen wij de documentatie samen, zodat wij zinvol kunnen reflecteren?

Om deze begrippen te verduidelijken is het belangrijk om eerst nader in te gaan op de vraag hoe wij kinderen zien en hoe wij denken dat kinderen leren.

Kindbeeld

Om te beginnen: als we jonge kinderen bekijken, valt op hoe gretig en ondernemend ze vanaf hun geboorte de wereld onderzoeken, hoe graag ze communiceren en hoe energiek, nieuwsgierig en met behulp van al hun zintuigen ze hun eigen interpretaties en hypothesen vormen.

De hersenwetenschappen bevestigen dit: we weten dat kinderen met een gevuld hoofd geboren worden, dat in aanleg hun hersenen met alle potenties zijn aangelegd. We weten dat kinderen zich in een enorm tempo ontwikkelen en dat deze ontwikkeling een voortdurende wisselwerking is tussen hun aangelegde mogelijkheden en alle ervaringen in relatie met de buitenwereld.

Een pasgeboren baby heeft in aanleg de mogelijkheid om in de woestijn, de stad of het oerwoud te overleven. Een kind kan alle talen van de wereld accentloos leren spreken.

Zijn brein kan bij wijze van spreken nog alle kanten op. Met name in de eerste zeven jaar maken de hersenen spectaculaire ontwikkelingen door en worden ze in belangrijke mate gevormd naar wat de omgeving van het kind vraagt.

Aanname 1: Ieder kind is uniek en vol potenties, ieder kind maakt een eigen unieke ontwikkeling door in wisselwerking met zijn omgeving.

Kennis en leren

Dan de gecompliceerde vraag: hoe komt kennis tot stand? Laten we een eenvoudig voorbeeld nemen: We stellen ons voor dat wij een gesprek hebben met iemand die van een bepaald onderwerp veel weet en ons allerlei feiten vertelt die ten dele nieuw voor ons zijn. De vraag is: hebben wij dan vervolgens op die betreffende punten dezelfde kennis als degene die ons de informatie heeft gegeven? Nee, want de kennis die is aangeboden heeft 'onderweg' al een essentiële verandering ondergaan. Wij hebben bij het horen ervan en het in ons hoofd prenten een eigen interpretatie tot stand gebracht. Wij hebben de informatie immers in relatie gebracht met alle kennis die wij al in ons hoofd hebben. We kunnen nog verder gaan door te zeggen dat deze interpretatie ook beïnvloed kan zijn door omgevingsfactoren tijdens dat gesprek, bijvoorbeeld door het

feit dat de zon scheen of dat degene die de informatie kreeg hoofdpijn had of tegelijkertijd dacht aan zijn dochtertje die ziek thuis lag.

Aanname 2: Alle kennis komt tot stand in communicatie met de ander, met de dingen, met de omgeving, met de emoties en ervaringen en is altijd een interpretatie van die persoon op dat moment en in die bepaalde context.

Baby's en het onbewuste

Als we baby's heftig zien spartelen met hun armpjes en beentjes of kreetjes horen slaken, lijken deze acties misschien willekeurig en niet doelgericht. Net als kleuters die maar spelen en spelen. Als we er zó naar kijken maken wij een onderscheid tussen spelen en leren en denken we dat kinderen moeten stoppen met spelen om echt te gaan leren. Maar veel waarschijnlijker is dat ook baby's en kleuters 'weten' wat ze doen en dat het voor ons alleen moeilijk is om erachter te komen waarom ze precies iets doen en wat ze aan het ontwikkelen zijn. Gelukkig is er momenteel een groeiende aandacht voor de complexe en doelgerichte processen die zich bij kinderen vanaf de geboorte voltrekken.

Vergelijkbaar hiermee is de overwaardering van het bewuste en de onderwaardering van het onbewuste leren. Als wij denken dat alleen datgene wat wij kunnen reproduceren (dus bewust weten en verbaal kunnen uitdrukken) 'geleerd' is en alles wat onbewust gebeurt niet valt onder 'geleerd', dan zullen wij

bijvoorbeeld in een klaslokaal weinig aandacht besteden aan kwaliteiten als het licht en de kleuren. Deze werken immers onbewust op ons in en worden vaak niet als essentieel gezien in het leerproces.

Het is algemeen bekend dat de grootste uitvindingen vaak worden gedaan als iemand in bad zit en aan iets heel anders denkt of's morgens in bed nog wat ligt te soezen. Dus eigenlijk weten we dat ons onbewuste heel slim is (Dijksterhuis, 2007) en het grootste deel van het werk verzet als het om leren gaat.

Aanname 3: Leren speelt zich slechts ten dele af in het bewuste. Het onbewuste verdient meer waardering en aandacht.

Kindbeeld anders geformuleerd: kunstenaars en wetenschappers in de dop

Jonge kinderen zijn onderzoekers, ondernemers, zij experimenteren dat het een lust is. Kinderen starten ergens, met een idee, een plan, een hypothese, een verhaal. Dan gaan ze op weg. Onderweg kunnen ze van alles tegenkomen. Onverwachte ontmoetingen, vraagstellingen, problemen, beperkingen, kansen en mogelijkheden. Het toeval is hen goedgezind. Door onverwachte gebeurtenissen maken ze nieuwe keuzes, nieuwe hypothesen, bedenken ze een nieuw verhaal, plan of experiment. Kinderen kunnen binnen een mum van tijd switchen: van bouwwerk naar verhaal, van abstract naar concrete voorstelling, van hypothese naar spel en zonder blikken of blozen nemen zij

een object op in een nieuw verhaal.

Zo bezien is het dan ook niet vreemd om de kwaliteiten van kinderen met die van kunstenaars te vergelijken, of met de kwaliteiten van (natuur)wetenschappelijke onderzoekers. Ook zij beginnen met een plan, een hypothese, een vermoedelijke vondst of inzicht. Dan gaan ze op weg. Ook zij stappen in het niet-weten, in het ongekende, in het experiment. Vervolgens komen zij iets heel anders tegen dan zij verwacht hadden en dat blijkt dan precies datgene te zijn waardoor zij een stap verder komen. Als zij dat van te voren hadden kunnen bedenken..., maar dat was niet zo. Dit is een wezenlijke eigenschap van het echte onderzoek: je zoekt heel goed naar iets, maar daardoor vind je iets heel anders dan je verwacht en juist dat brengt je nieuwe mogelijkheden en nieuwe vragen. Wie niet op zoek gaat en zich niet in het onbekende beweegt, kan ook niet dat onverwachte en andere vinden waardoor juist weer een volgende stap mogelijk is.' (Huisingh, Hulshoff Pol & Van den Bomen, 2009, p. 65)

Documenteren

Documenteren begint met registreren, vastleggen, fotograferen en aantekeningen maken. Maar eigenlijk begint documenteren al met de vraag: waar letten we vandaag speciaal op? Waar zijn de kinderen mee bezig en wat verwachten we dat ze vandaag gaan ondernemen?

Eén van de moeilijkheden is dat je constant keuzes moet maken. Welk groepje kinderen volg je? Of volg je met je camera één kind? Fotografeer je hun ingespannen blik of handjes? Leg je de onderlinge communicatie vast, de discussies? Heb je je eigen vragen en het afgesproken focus in je achterhoofd of denk je aan de komende ouderavond waarop je wilt laten zien waar de kinderen mee bezig zijn?

De documentatie wordt benut voor alle partijen: het team (reflectie), de kinderen zelf (zichtbaar geheugen) en de ouders (volgen van het proces en zien waar hun kinderen mee bezig zijn). Dit betekent ook dat de documentatie op verschillende manieren wordt verwerkt: dagelijks voor reflectie, wekelijks of tweewekelijks op panelen voor de ouders en voor de kinderen

gezamenlijk (op de wanden) maar ook persoonlijk in een eigen map.

Reflecteren en interpreteren

Na afloop van de werkdag is het belangrijk om met het hele team (in het geval van TOEVAL GEZOCHT zijn dit de leerkracht, kunstenaar, eventueel stagiaire en soms pedagoog) na te praten, elkaar ruimte te geven om te vertellen wat het meeste opviel. Ook is het belangrijk om niet meteen in discussie te gaan, want zelf onder woorden brengen wat je hebt gezien kost tijd en is waardevol. In deze eerste reflectieronde kunnen de emoties van de ochtend een plaats krijgen en de eerste indrukken geuit. Vervolgens worden de foto's en aantekeningen of uitgewerkte gespreksopnames op tafel gelegd en gezamenlijk bekeken en geïnterpreteerd. Dit is het hart van de zaak: door te kijken naar de foto's in relatie met de aantekeningen en uitgewerkte gesprekjes wordt vaak iets anders opgemerkt dan de herinnering had ingegeven. Ieders blik is anders. De leerkracht, de kunstenaar en de pedagoog kijken met verschillende ogen, maar ook de leerkrachten zelf kunnen heel verschillende interpretaties geven. Dit is het proces waarvan het meeste geleerd wordt.

Onze ervaring is dat het opnemen en letterlijk uitwerken van gesprekjes het grootste struikelblok is, maar uiteindelijk heel veel oplevert. Dan kunnen ook de interventies besproken worden: waarom deze interventie en wat heeft het opgeleverd? Heeft deze interventie het initiatief en het exploreren van de kinderen versterkt?

Als een onderwerp of project al wat langer duurt, kan het bijzonder aantrekkelijk zijn de documentatie na enige tijd opnieuw met het hele team te bekijken en te bediscussiëren. Vaak brengt dit nieuwe inzichten met zich mee en wordt achteraf een rode draad zichtbaar die daarvoor nog verborgen bleef.

Voorbeelden

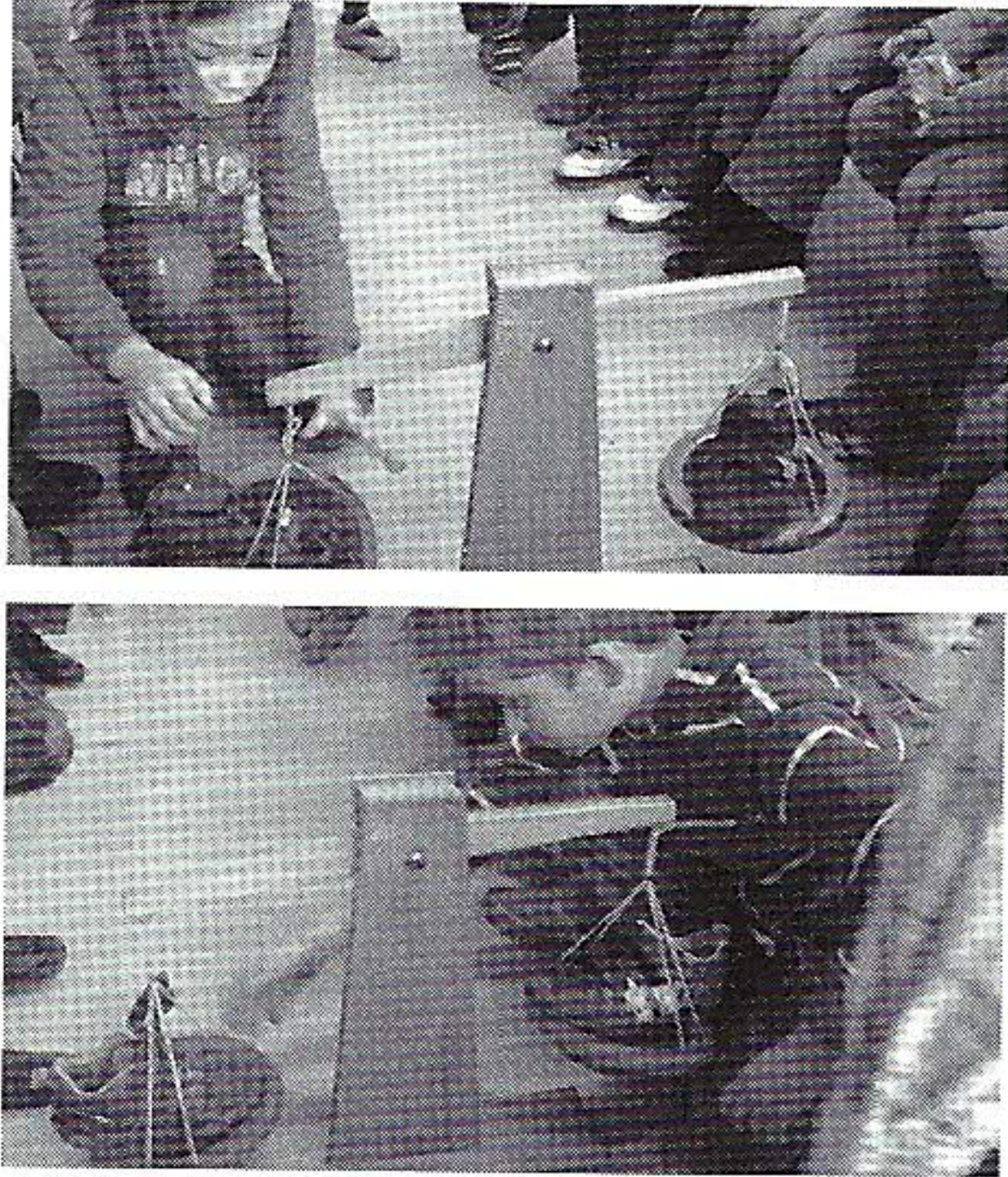
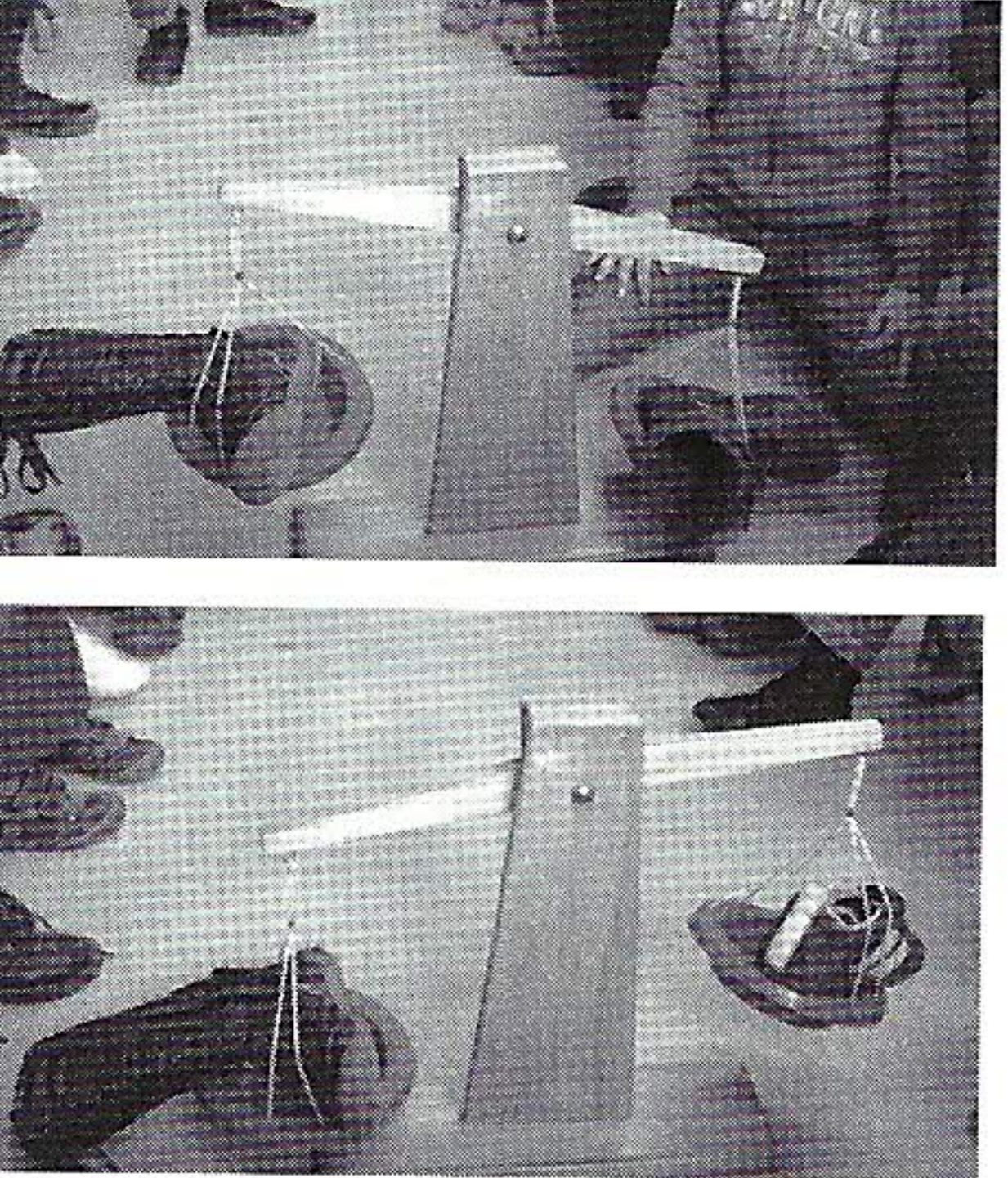
Hieronder enkele voorbeelden van documentatie en reflectie, waarin we proberen te laten zien welke verschillende invalshoeken de leerkracht, de pedagoog en de kunstenaar kunnen hebben.

Licht en zwaar

Kinderen zitten in de kring. Een weegschaal, een balans, staat in de kring. De vorige keer hebben de kinderen 'blokjes gemeten'. Yannick stelt voor om nu schoenen te wegen. Twee schoenen lijken op elkaar maar de weegschaal slaat aan één kant door. Hoe kan dat?

De kinderen wegen steeds twee schoenen op de balans-weegschaal en stellen zichzelf vragen en vormen hypothesen over gewicht. Dit proces is rijk gedocumenteerd. Wij kiezen vijf gespreksfragmenten. Hierin komen verschillende hypothesen naar voren die de kinderen vormen over de verschillen in gewicht.

Gesprekken van de kinderen	Reflectie / Interpretatie Leerkracht en /of pedagoog	Kunstenaar
<p>Karlijn "Nou kijk het bakje is gewoon zwaarder." Yannick "Nee de bakjes zijn hetzelfde." Lois "Dat kan je ook zien, want ze zijn allebei rood." Yannick "Nee ik zie het gewoon aan mijn dezelfde schoenen. Het ene bakje is gewoon rood en het andere bakje is wel hetzelfde, maar dan kan het andere bakje wel zwaarder zijn."</p>	<p>Kinderen werpen de stelling op dat gewicht aan vorm of kleur gerelateerd kan zijn. Bijv. rood of 'hetzelfde'. Hoe gaan de kinderen om met het begrip 'gewicht'?</p> <p>Yannick formuleert zorgvuldig dat hij ziet dat schoenen en bakjes hetzelfde zijn, maar houdt tegelijk het balletje van het probleem in de lucht (namelijk dat het andere bakje toch wel zwaarder kan zijn).</p>	<p>De kinderen kijken naar de weegschaal en formuleren dat zij het verschil in gewicht kunnen zien. Een kunstwerk kan ook zwaar of gelijk ogen, maar hoeft daarom nog niet zwaarder te zijn. Het wijst op een subjectieve beleving van gewicht.</p> <p>Opvallend is dat de kinderen ervoor hebben gekozen om hun schoenen te wegen. De verwachting is dat de kinderen hierdoor ook beter naar schoenen hebben gekeken, met meer interesse en met een andere blik.</p>
<p>Gwenn "Dit is wit en dat is zwart en dit is lichter en dat is zwaarder (ze wijst afwisselend het lichte van de schoen van Quinten en het donkere van de schoen van Yannick aan)." Karlijn "He Gwenn, licht is toch niet veel niet zwaar, licht is toch niet zwaar? Of wel?" Gwenn "Wel." Karlijn "Ik dacht juist, donker lijkt een beetje zwaar en licht lijkt een beetje op niet zwaar."</p>	<p>Karlijn zegt: ... licht is toch niet veel niet zwaar... In plaats van de woordcombinatie 'veel lichter' gebruikt zij de omschrijving <i>veel niet zwaar</i>. Zo probeert zij het onderscheid te benoemen tussen licht van kleur en licht van gewicht.</p>	<p>De kinderen leggen verband tussen kleur en gewicht. Zij overwegen en bespreken of een lichte kleur misschien lichter is dan een zware kleur en vice versa. Zij houden zich dus bezig met de verbeelding van gewicht.</p>
<p>Karlijn "Juffrouw, als Yannick en ik gaan wegen dan weet ik al dat mijn schoen zwaarder is, want ik heb laarzen en hij heeft gewoon lage schoenen." Yannick "Hoe kleiner de schoenen hoe lichter ze zijn." Yannick "Maar juf, nu weten we nog niet hoe zwaar ze zijn. Dat weten we nu nog niet!"</p> 	<p>De kinderen werpen de stelling op dat groter ook zwaarder betekent.</p> <p>Yannick geeft niet op en zoekt naar een manier om een gewicht te bepalen als een absoluut begrip.</p>	
<p>Karlijn "He Romy's laars is toch groter." Lois "Karlijn, jouw laars is gewoon zwaarder." Karlijn "Maar waarom is haar laars dan groter?"</p> 	<p>Vooral de oudste kinderen zijn hierin betrokken. Belangrijk om te onderzoeken hoe deze vraagstukken bij de jongere kinderen leven.</p>	<p>In het voorbeeld hiervoor gaan de kinderen uit van een vooronderstelling namelijk dat groter ook zwaarder betekent. Als je met nieuwe, onbekende materialen, voorwerpen of vormen werkt gaat deze stelling niet altijd op en kun je verrast zijn over nieuwe inzichten. Dat lijkt hier te gebeuren.</p>
<p>Gwenn "Als juf d'r schoen erop legt dan is ie nog zwaarder."</p>	<p>Wat betekent de uitspraak van Gwenn? Heeft de juf bijzonder grote schoenen? Of bedoelt zij dat de schoen van de juf per definitie zwaarder is, omdat zij juf is?</p>	<p>Of omdat zij de grootste/oudste is?</p>

Karlijn: 6 jr. 3 mnd. · **Yannick:** 6 jr. 5 mnd. · **Lois:** 6 jr. 1 mnd. · **Gwenn:** 6 jr. 2 mnd.

In de reflectie wordt zichtbaar dat de observaties van de leerkracht en van de pedagoog en die van de kunstenaar van elkaar verschillen.

Allen kijken met de focus: hoe definiëren de kinderen de begrippen 'gewicht' en 'licht en zwaar'? Hierbij valt op dat de leerkracht en de pedagoog zich afvragen hoe het proces van het wegen als vergelijking en als het zoeken naar een absoluut begrip zich voltrekt. Ook merken zij op dat vooral de oudste kinderen aan het woord zijn in de kringgesprekken. Zij willen ook onderzoeken hoe de jonge kleuters hiermee bezig zijn. De kunstenaar praat over de 'verbeelding van gewicht' en de relativiteit daarvan. Ook let zij op het waarnemen zelf en benoemt zij dat de kinderen met meer aandacht, interesse en met een andere blik naar hun schoenen hebben gekeken.

Voor het vervolg stelt de leerkracht voor de kinderen verschillende weegschalen aan te reiken om de kinderen de mogelijkheid te geven het begrip 'wegen' en 'vergelijken' uit te diepen. De kunstenaar reikt de kinderen verschillende nieuwe materialen (verschillende stenen, piepschuim, houtjes, takjes enz.) aan die uitnodigen om meer onderzoek te doen naar de intrinsieke eigenschappen van de verschillende materialen. Ook vraagt zij de kinderen of zij hun schoenen behalve wegen ook willen tekenen. ■

TEKST ANNEMIEKE HUISINGH & EVA KLEE FUNCTIE ANNEMIEKE INITIATIEFNEMER EN PROJECTLEIDER 'TOEVAL GEZOCHT' FUNCTIE EVA BEELDEND KUNSTENAAR EN SPECIALIST DOCUMENTEREN CONTACT AHUISINGH@PLANET.NL / INFO@EVAKLEE.NL

VOOR MEER INFORMATIE OVER TOEVAL GEZOCHT ZIE: WWW.TOEVALGEZOCHT.NL

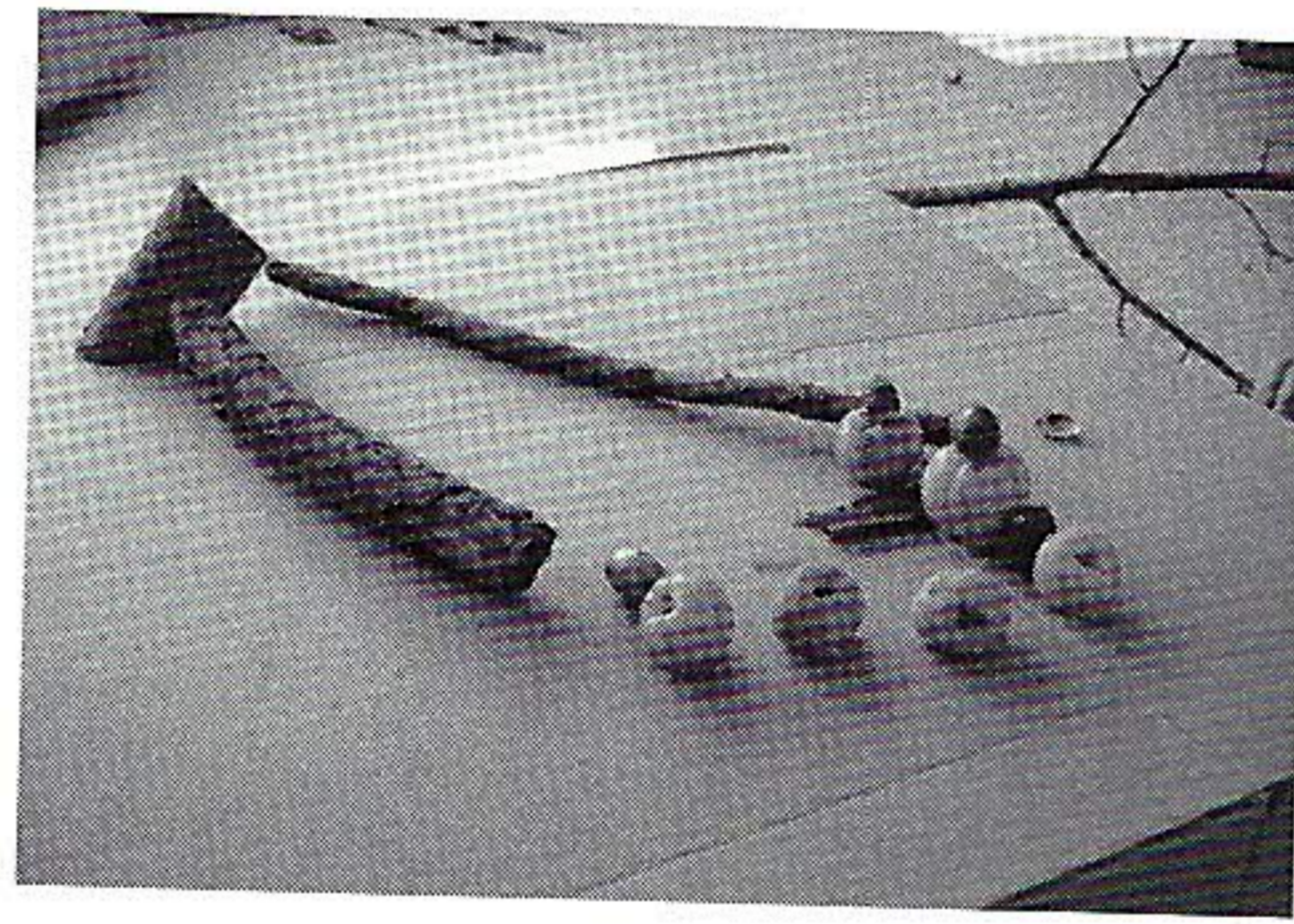
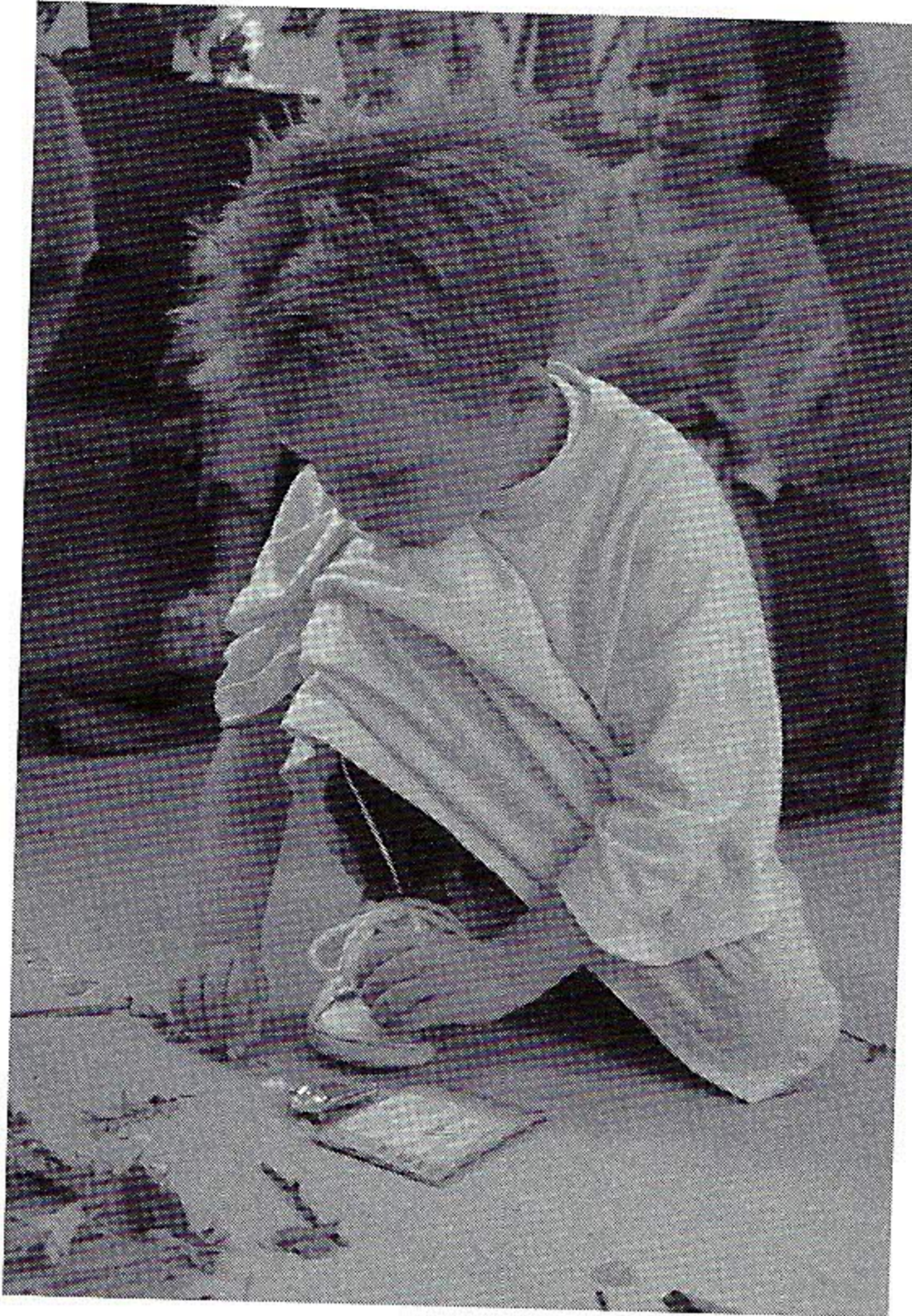
BRONNEN:

Dijksterhuis, A, *Het slimme onbewuste, Denken met gevoel*, Uitgeverij Bert Bakker, 2007
 Huisingh, A, Hulshoff Pol, R, Bomen, van den, E, *TOEVAL GEZOCHT, kunst, kunstenaars en jonge kinderen*, Uitgeverij Lemniscaat, 2009
 Project Zero, Reggio Children, *Making learning visible, children as individual and Group learners*, Reggio Children, 2001

Composities

De artistieke talen van het kunstenaarsduo Heringa/Van Kalsbeek zijn bij het *Toeval Gezocht*-project uit 2007 het uitgangspunt voor het werken met de kinderen. Verzamelingen aanleggen vormt het begin. De kinderen gaan naar buiten om allerlei materialen te verzamelen.

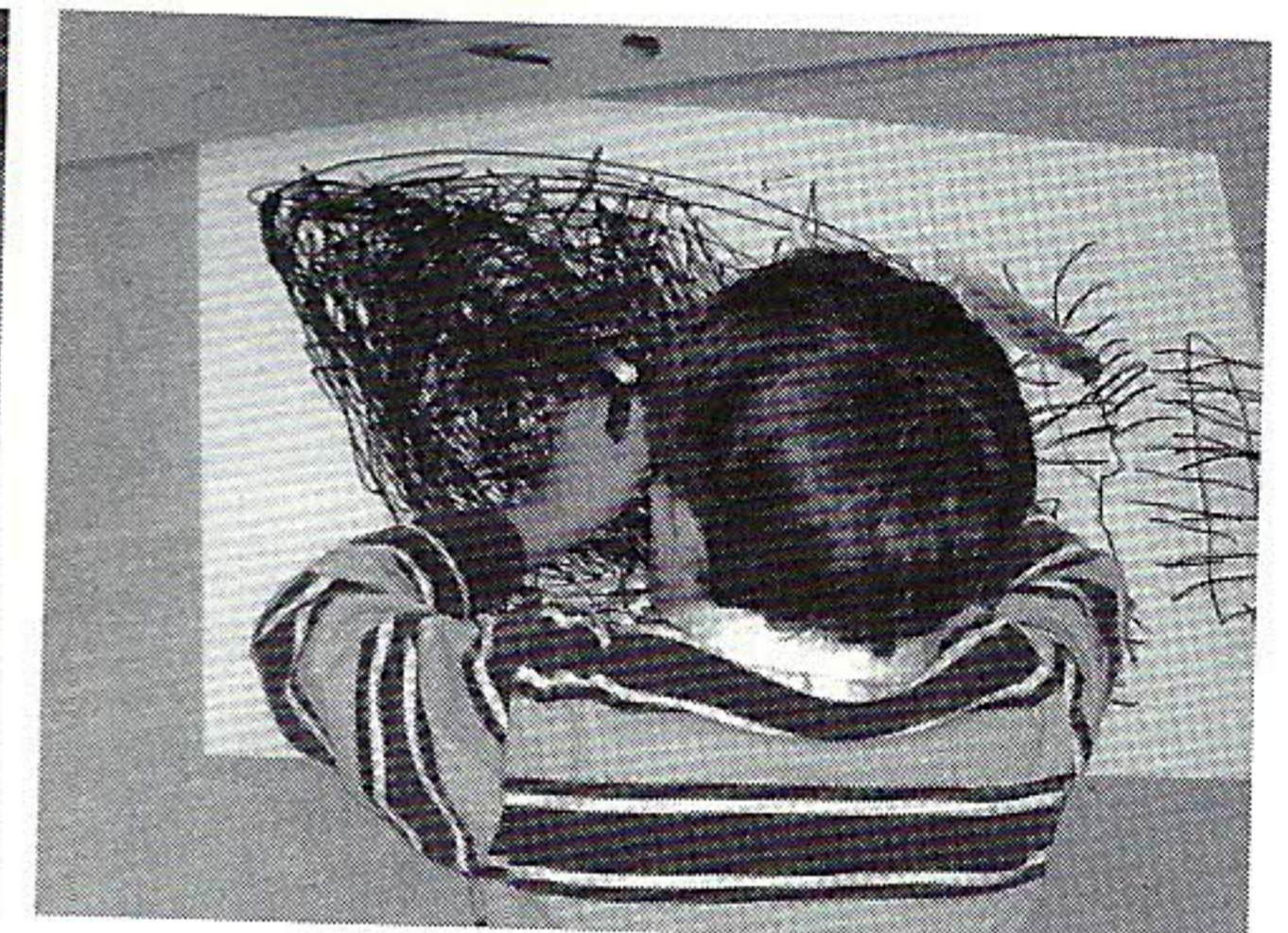
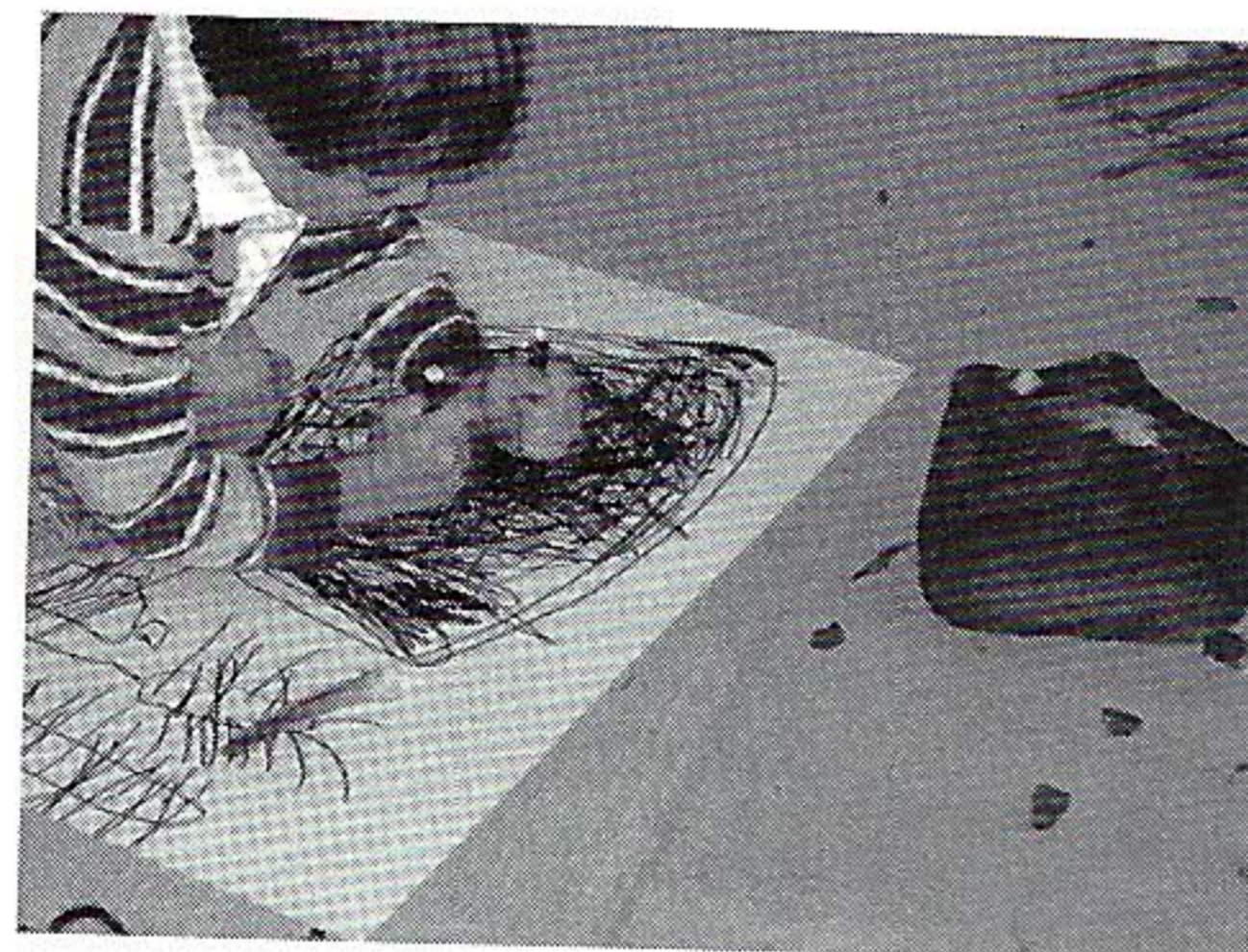
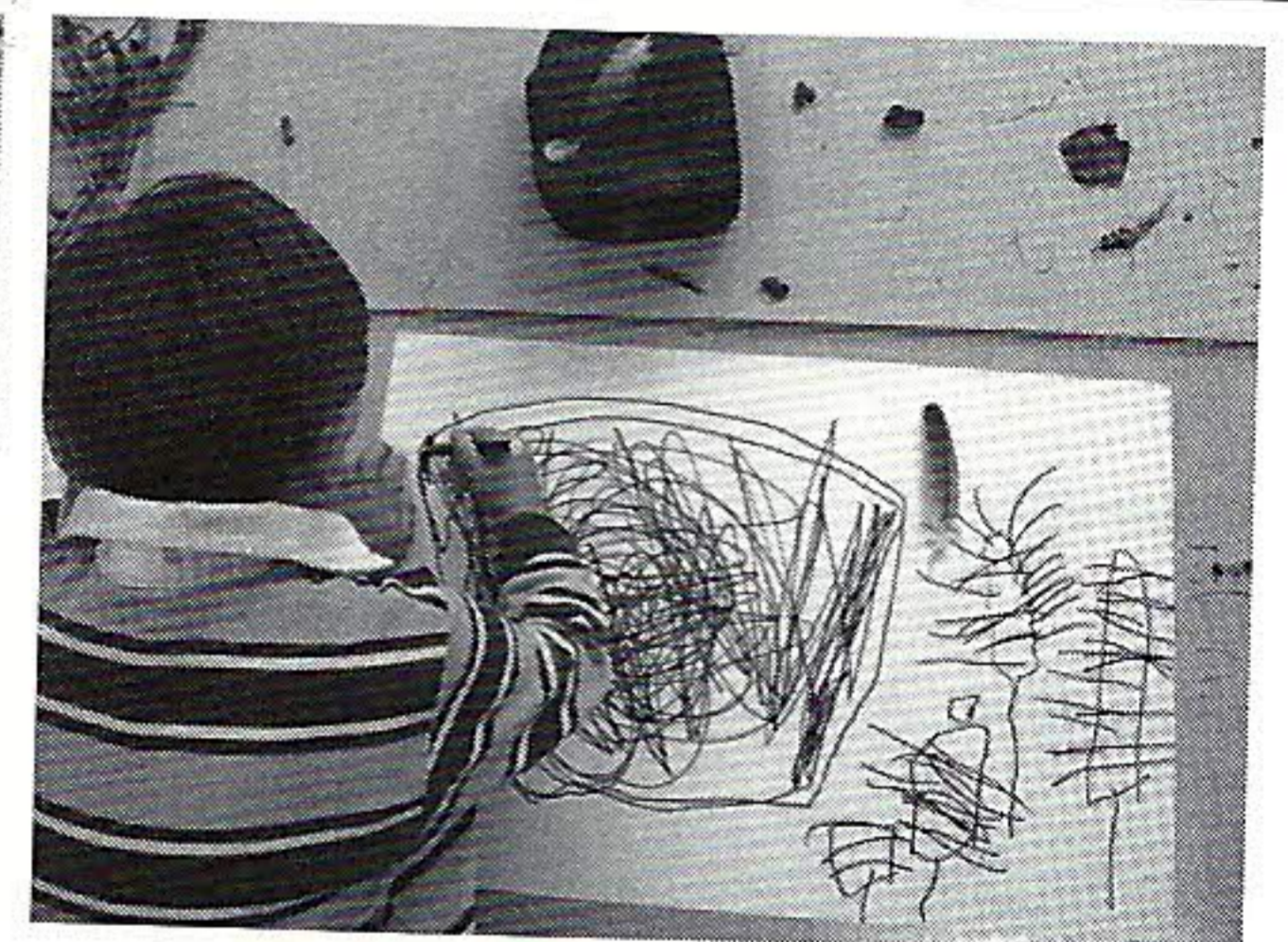
In het atelier krijgen zij tijd en ruimte om de dingen neer te leggen. Kinderen zijn hier heel lang en geconcentreerd mee bezig en opvallend is dat het neerleggen als vanzelf overgaat in het maken van composities. Zij maken met veel oog voor detail composities van een grote schoonheid en met een eigen innerlijke logica. De kinderen weten precies wat ze doen en wanneer het goed is.

Stijn (5 jr.)

Gozde (4 jr.)

Tijn (5 jr.)

Na het neerleggen van zijn verzameling krijgt Tijn (5 jr.) papier en een zwarte marker aangereikt. Vol overgave tekent hij zijn 'houtblok met veer'. Aanvankelijk tekent hij de buitenlijn van het houtblok, later kleurt hij hem in. Hij vindt het zwart niet intens genoeg, want zijn houtblok is 'zwaar'. Hij pakt een tweede stift en lijkt met zijn hele lichaam in het zwart te kruipen om het nog voller, krachtiger en zwarter te krijgen. Ruim een uur werkt hij aan deze tekening.